

Eestlaste suur vabadusvõitlus: järjepidevus ja kordumine Eesti ajaloomälu

Marek Tamm (RiTo 16), Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi kultuuriteooria lektor

Narratiiv hoiab koos kultuurimälu ja tagab minevikuseikade sidususe. Eesti rahvuslik ajaloonarratiiv on lahutamatu seotud iseseisvuse mõistega.

Eesti riik püsib järjepidevuse ideel. Me õpime maast madalast, et meie esivanemad on aegade algusest ihaldanud iseseisvust ja selle eest võidelnud, et 1918. aastal välja kuulutatud Eesti Vabariik on mitu põlvkonda väldanud vabadusvõitluse loogiline tulem. Kõik kaotused või katkestused möödaniikus on olnud ajutised anomaaliad, mis pole meid iseseisvuse teelt kallutanud. Kui tähistame vabariigi 90. sünnipäeva, siis küsivad vähesed, kuidas sellesse pilti sobitub pool sajandit ENSV-d. Meie ajaloomälu otsib sidusust ja eirab katkestusi. Teinekord loob see kummalisi olukordi, kus Eesti riik tundub ühtaegu nii noor kui ka vana. Vello Pettai on meenutanud üht ilmekat episoodi mõne aasta taguselt vastuvõtuvestlusest Tartu Ülikooli politoloogia osakonnas, kus üks tütarlaps, kes pidi arutlema Eesti praeguste valupunktide üle, alustas oma mõttekäiku tõdemusega, et “meie riik on alles noor”, pidades silmas, kui raske on vähem kui 15 aasta jooksul kommunistliku pärandiga toime tulla. Ent juba järgmisel hetkel lõi ta kõhkema: “Nojah,” täpsustas neiu, “tegelikult on meie riik 84 aastat vana, aga samas oleme ikka veel noor.” (Pettai 2007, 152.)

Siinkohal huvitabki mind küsimus, kuidas toimib Eesti ajaloomälu. [1] Mil viisil ja milliste vahenditega sünnib käsitlus Eesti rahvuse ja riigi järjepidevusest, pidevast liikumisest vabaduse ja iseseisvuse suunas? Kuidas üks riik, mille noorust me sageli tunnustame, suudab ennast siiski vanana esitada? Selleks võtan analüüsida meie ajaloomälu narratiivset loogikat, mis on minu hinnangul üks meie rahvusliku järjepidevuse peamisi nurgakive. Sissejuhatuseks peatun paaril metodoloogilisel võtmeküsimusel, mis on seotud ajaloo ja mälu vahekorra uurimisega.

Ajalugu, mälu ja mäluajalugu

Tavakäsituses on ajaloo ja mälu vahekorral lihtne: kui esimene räägib asjadest, nagu need tegelikult olid, siis teine pelgalt sellest, kuidas need ühele või teisele paistsid. Ajalugu on objektiivne, mälu subjektiivne. Uuem arusaam sellise lihtsa eristusega ei lepi, leidub koguni üha enam autoreid, kelle silmis ajalugu ja mälu ongi üks ning seesama nähtus. Seda seisukohta jagamata leian kummatigi, et ajaloo ja mälu vahekorral on märksa komplitseeritum ja ühisosa palju suurem, kui see tavaliselt paistab.

Esiteks peame endale meelde tuletama, et ajaloo ja mälu eristamine on üsna hiljutine nähtus ning seotud üldiste muutustega 18. sajandi lõpu – 19. sajandi alguse Euroopa kultuuris. Minevik hakkas toona minetama oma näitlikku tähendust, kehtestus lõhe mineviku ja oleviku vahele ning ajalookirjutus muutus üha enam kitsa ringi õpetlaste privileegiks (Koselleck 2002). Uus käsitlus ajaloost ei kätkenud enam iidset arusaama “ajaloost kui elu õpetajast”, pigem seati kilbile mineviku kiretu eritlemine, millesse olevik ei tohtinud puutuda. Teadusliku vormi sai ajaloo ja mälu vastandamine ennekoike 20. sajandi alguses, kui uut mõistet “kollektiivne mälu” (Halbwachs 1997) asuti defineerima vastanduse kaudu ajalooga.

Teiseks leian, et ajalugu ja mälu ei ole võrdsete osapooltega vastandus. Selles vastanduses peegeldub pigem 19. sajandi noore ajaloodistsiipliini soov ennast kehtestada, mitte tegelik jõudude vahekord või epistemoloogiline erinevus. Ma leian, et palju adekvaatsem oleks käsitleda ajalugu ühe eripärase mäletamisviisina, ühe mnemoonilise praktikana (Assmann 2003, 133–134; Olick, Robbins 1998). Kõige selgemalt sõnastas sellise lähenemisvõimaluse mainekas Briti ajaloolane Peter Burke 1989. aastal oma artiklis “Ajalugu kui ühiskondlik mälu”. Burke’i lähtekoht on järgmine: “Traditsiooniline arusaam mälu ja kirjalikult ajaloo vahekorra kohta, kus mälu peegeldab tegelikke sündmusi ja ajalugu omakorda mälu, tundub tänapäeval liiga lihtne. Nii ajalugu kui ka mälu on hakanud paistma märksa problemaatilisemana.” (Burke 2006, 52–53.) Lisades, et “paljud uuemad uurimused ajalookirjutamise ajaloost käsitlevad sedagi samasugusena nagu Halbwachs mälu – kui teatud ühiskonnagruppide, näiteks Rooma senaatorite, Hiina mandariinide, benediktiinimunkade, ülikooliprofessorite jt loomingu tulemust” (Burke 2006, 54). Järgides Peter Burke’i lähenemist, ent tuginedes esmajoones Aleida ja Jan Assmanni mõistetele, leian ma, et kõige viljakam viis on käsitada ajalugu kui kultuurimälu üht eripärasest vormi.

Mida ma mõistan “kultuurimälu” all? Selle mõiste tõi teaduslikku kõnepruuki läinud kümnendil Saksa ajaloolane Jan Assmann, tuginedes teiste seas Aby Warburgi ja Juri Lotmani töödele. Assmann pakub välja üldise kollektiivse mälu liigenduse, mis koosneb neljast põhitüübist: mimeetiline mälu, mis tugineb matkimisele; materiaalne mälu, mis tugineb esemetele; kommunikatiivne mälu, mis tugineb suhtlemisele; ja kultuurimälu, mis tugineb kirjalikele ja visuaalsetele teabekandjatele (Assmann 1999). Kõiki eristatud mälutüüpe, mille pikem tutvustus ei mahu siinse käsitluse raamidesse, iseloomustab erinev toime ja ajaline kestus. Minu vaatepunktist on kõige olulisem eristus kommunikatiivse ja kultuurimälu vahel. Kui kommunikatiivne mälu tugineb vahetule või suuliselt vahendatud kogemusele, mille kestus on harva pikem kolmest inimpõlvest, siis kultuurimälu kannavad edasi möödunud kirjalikud või visuaalsed ülestähendused (tekstid, pildid, skulptuurid, filmid jne), mille eesmärk on mingeid minevikunähtusi igaveseks põlistada (Assmann 1997, 48–66). Kultuurimälu “kultiveerimine”, nagu Assmann kirjutab (1995, 132), on iga ühiskonna stabiilsuse allikas ja enesepildi peamine kujundaja. Kuid kultuurimälu aitab meil mõista samuti rahvusliku identiteedi toimimist ja minevikupildi osa selles. Jan Assmann tõdeb: “Kultuurimälu säilitab teadmiste varamut, millest kollektiiv ammutab teadmise oma ühtsusest ja eripärasest” (Assmann 1995, 130). Kultuurimälu aitab meil ennast identifitseerida positiivsel (“meie oleme sellised”) või negatiivsel moel (“nemad on teistsugused”). Kultuurimälu etendab väga olulist rolli kirjalik või visuaalne minevikupilt. Ajalookirjutus on niisiis kultuurimälu lahutamatu osa. Kultuurimälu fikseerib üldise raami, mille sees minevik omandab tähenduse ja ajalookirjutus saab võimalikuks. Seevastu ei tuleks kultuurimälu käsitada passiivse panipaigana, kuhu minevikujäljed tasapisi kogunevad, vaid aktiivse toiminguna, mille käigus valitakse välja, mida möödunud ajast säilitada ja mida mitte. Kultuurimälu on mnemotehniline protsess, mille loogika eritlemine annab meile võimaluse mõista, miks osa minevikusündmusi pälvib tähelepanu ja talletamist, teised aga mitte.

Ent kuidas kultuurimälu uurida? Jan Assmann on pakkunud välja, et kõige sobivam viis selleks on nn mnemoajalugu ehk mäluajalugu (ingl *mnemohistory*, sks *Gedächtnisgeschichte*). “Erinevalt tavaliselt ajaloo kohta ei huvitu mäluajalugu mitte

minevikust kui sellisest, vaid minevikust, nii nagu seda on mäletatud” (Assmann 1997, 9). Mäluajalugu ei soovi rekonstrueerida minevikku “nii nagu see tegelikult oli”, vaid selle retseptioonikäiku, eri aegadel toimunud mineviku kasutusi ja ärakasutusi. Mineviku faktuaalsuse asemel huvitab mäluajalugu mineviku aktuaalsus. Veel enne Jan Assmanni mäluajaloo kontseptsiooni sõnastamist [2] visandas analoogse väljakutse prantsuse ajaloolane Pierre Nora, kelle juhtimisel valmis aastail 1984–1992 seitsmeköiteline suurteos Prantsuse rahvuslikust ajaloomälust, pealkirjaga *Les lieux de mémoire* (“Mälupaigad”). Sissejuhatuses koguteose kolmandale köitele ennustab Nora: “Tee on avatud täiesti teistsugusele ajaloo uurimisele: mitte enam determinandid, vaid nende tagajärjed; mitte enam tegevused, mida mäletatakse või mälestatakse, vaid jälg, mille nad on jätnud, ja nende mälestamise mängud; mitte enam sündmused nende endi pärast, vaid nende konstrueerimine ajas, nende tähenduste kustumine ja taasilmumine; mitte minevik nii, nagu ta oli, vaid selle pidev uuesti tarvitamine, selle kasutamine ja ärakasutamine; mitte traditsioon, vaid see, kuidas see moodustus ja edasi kandus.” (Nora 1992, 24.)

Näiteid mäluajaloost leiame soovi korral veelgi varasemast ajast, neist üks silmapaistvamaid on kindlasti prantsuse medievisti Georges Duby raamat Bouvines´i lahingust 1214. aastal, milles Prantsuse kuninga Philippe II Auguste´i väed võitsid Inglise kuninga ja Saksa keisri ühendvägesid. Duby taotlus pole aga taastada üksnes seda, mis tegelikult aset leidis, vaid näidata, et selle päeva tähtsus sündmusena seisneb eelkõige jälgedes, mida see endast maha jättis, ja nende hilisemas tõlgendamises: “Ilma nende jälgedeta on see sündmus tähtsusetu” (Duby 1973, 8). Iga rahvuse ajalugu pakub rohkelt näiteid sündmustest, mille tähtsus on kultuurimälu töö tulemus ja mille tähendust suudab avada vaid mäluajalooline lähenemine.

Rahvuse jutustamine: lood, mida me elame

Kultuurimälus toimub niisiis pidevalt mineviku töötlemine, mille käigus selitatakse, mida on vaja säilitada ja mida unustada. Selle mälutöoga on ametis mitmed isikud, ennekõike kuus P–d, nagu Reinhart Koselleck on teravmeelselt täheldanud: preestrid, professorid, PR–spetsialistid, poliitikud, poeedid ja publitsistid (Tamm 2007, 115). Uuemal ajal on rahva minevikupildi kujundamisel olnud kõige kaalukam sõna öelda tõenäoliselt ajaloolastel, kes on selles rollis välja vahetanud lähimineviku poeedid ja publitsistid. Saksa ajaloo filosoof Jörn Rüsen nendib tabavalt, et “nüüdisaegsed riigid õpetavad ajalooteaduse abil endale välja ajaloolise identiteedikujunduse ja legitimeerimise spetsialiste” (Rüsen 2000, 161).

Ent kuigi sellesse mälutöösse on aktiivselt kaasatud paljud inividid, etendavad selles väga olulist rolli ka nn kultuurilised tööriistad, nagu näiteks narratiiv (Wertsch 1997, 2002, 2004). Minu käsitlemise keskne väide ongi, et narratiiv kujutab endast üht kultuurimälu kõige olulisemat kujundajat. Rahvust võib tinglikult käsitleda “narratiivse kogukonnana”, mille identiteet tugineb suurel määral “lugudele, mida me elame”. Või täpsemalt – narratiivsetele muustritele, mis annavad sidususe rahvuse minevikule. Sidusus on üks kollektiivse identiteedi nurgakive: kordumine ja järjepidevus moodustavad rahvusliku ajalooteaduse kaks kõige olulisemat tunnust (Assmann 1993). Narratiivne vorm võimaldab rahvusel käsitleda ennast järjepidevana, siduda eraldiseisvad sündmused üheks tähenduslikuks tervikuks, selmet näha

neid vaid juhuslike sattumuste summana. Ameerika kultuuripsühholoog James Wertsch väidab, et erinevad narratiivid kogukonna minevikust moodustavad omalaadi "tekstuaalse pärandi", mis tugineb teatud kindlatele narratiivsetele mustritele (ingl *narrative templates*). Need mustrid pole sealjuures mingid universaalsed arhetüübid, vaid igale kultuurile iseomased struktuurid, mis on ajas muutlikud (Wertsch 2002, 62). Rõhutamist vajab aga sealjuures tõsiasi, et need narratiivsed mustrid ei kasva välja minevikust endast, vaid on kultuurimälu saadused. Sündmused ise ei leia aset mingitest kindlatest mustritest lähtudes, vaid need sündmused paigutatakse alles kultuurimälus teatud mustritesse, mille sees nad omandavad kindla tähenduse. Järgnevas huvitabki mind küsimus Eestis rahvusliku kultuurimälu kujunemisest (nn mälutöö) ja selle narratiivsetest mustritest.

Mälutöö ja rahvuse ehitamine

Rahvusliku mälutöö ajaloos võime eristada aktiivsemaid ja passiivsemaid perioode. Eesti puhul saab lihtsuse mõttes eristada kolme olulist hetke. Esimene jääb 1860.–1890. aastatesse, kui üle Euroopa toimus "rahvuste genealoogia" kõige intensiivsem kujundamine. Eestlaste kultuurimälu sündis ajaloo radikaalse ümberkirjutamise tähe all, eestlaste kui rahvuse ajalukku kirjutamisega. Teine pöördelise tähtsusega mälutöö periood Eestis oli iseseisvusaja kaks kümnendit, 1920.–1930. aastad, kui eestlaste ajaloomälu sai lõpliku selgroo, mida ei suutnud murda ka järgnenud Nõukogude periood. Kolmas mälutöö võtmemoment jääb Eesti Vabariigi taasiseseisvumise aega 1980. aastate lõpus – 1990. aastate alguses, mida iseloomustas ennekõike soov tagasi pöörduda sõjaeelsete mälumudelite juurde.

Esimesed eestlaste kultuurimälu kujundajad olid baltisaksa estofiilid 18. sajandi lõpus – 19. sajandi alguses (August Wilhelm Hupel, Garlieb Helwig Merkel jt), jäme ots uue mälutöö edendamisel läks eestlaste kätte 1860. aastatel. Toona jõudsid nn Peterburi patrioodid järeldusele Eesti ajaloo koostamise vajadusest. Johann Köler (1826–1899) kirjutas sellest 1863. aastal Jakob Hurdale: "Et rahva vaimu natuke äratada, on neli meest (Karell, Russow, Berendhoff ja mina) arvamisele jõudnud, et isamaa ajalugu kõige rohkem tarvis läheb." (Põldmäe 1988, 103.) Tollasest Peterburi patriootide initsiatiivist ei saanud siiski kohe asja. Esimene suurem Köleri külvatud seemnest võrsunud vili oli Carl Robert Jakobsoni (1841–1882) "esimene isamaakõne" 1868. aasta oktoobris Tartus. Jakobson tegi algust Eesti ajaloo põhimõttelise ümberperiodiseerimisega, muutes baltisaksa ajalootaju plussmärgid miinusmärkideks: kui varasemas käsitluses valitses Eestis enne sakslaste tulekut 13. sajandi alguses metsik ja barbaarne aeg, siis Jakobsoni järgi oli Eestis kuni sakslasteni "valguseaeg", millele pärast vallutust järgnes mitme sajandi pikkune "pimeduseaeg", mis alles nüüd on muutumas "koiduajaks" – uue vabaduse perioodiks. Jakobsoni visandatud ajaloo uus kolmikjaotus asus ootamatu efektiivsusega eestlaste ajalookäsitust vormima, minetamata tänaseni lõplikult oma elujõudu.

Jakobsoniga ühel ajal süüvis Eesti ajaloosse Jakob Hurt (1839–1907), kelle uurimistöökäsitlus innustas kahtlemata ka soov oma noorema ja karedama kolleegi väiteid täiendada ja täpsustada. Valminud käsikirja, mis sai endale pealkirja "Mõni pilt isamaa sündinud asjust", avaldas Hurt järjejutuna enda toimetatavas Eesti Postimehe lisalehes 1871. aastal;

raamatukaante vahele jõudis tekst alles kaheksa aastat hiljem. Selles on hästi kokku võetud varase Eesti ajalookirjutuse eesmärk: “Mööda läinud ajad ja nende sündimused olgu meile kõigile õpetuseks ja manitsuseks, mis meie tegema ja tegemata jätma peame. Seks neid meie ajal jutustatakse.” (Hurt 1879, 76.)

“Rahvusliku ärkamisaja” ajalookontseptsiooni kõige sihikindlamaks edendajaks järgmisel, Eesti Vabariigi perioodil sai ajaloolane Hans Kruus (1891–1976). Tuginedes Jakobsoni ja Hurda pärandile, sõnastas ta 1930. aastal Eesti ajaloo uurimise “kolm kategoorilist imperatiivi”, mis võtavad sobivalt kokku tollase mälutöö põhisisu: “1. Kodumaa mineviku tundaõppimisel peab keskmes seisma eesti rahva ajalugu. 2. Kodumaa ajaloo senine käsitus tuleb ümber hinnata eesti rahva minevikuorientatsioonis. 3. Kodumaa ajalugu peab olema rahvale kasvatajaks.” (Kruus 2005, 127.) Kruusi seisukoht esindas esimese Eesti kutseliste ajaloolaste põlvkonna üldisemat seisukohta, mille 1938. aastal võttis kokku Otto Liiv: “Eesti ajalugu on eeskätt eesti rahva ja tema eluruumi ajalugu”, mis peab olema “Eesti huvide teenistuses” (Liiv 1938, 300, 303).

Pärast Konstantin Pätsi ja Johan Laidoneri riigipööret 1934. aastal omandas üha suurema tähtsuse riiklik ajaloopoliitika, mille väljenduseks said rohked monumendid, uued tähtpäevad, ametlikud ajalooõpikud, riiklikud juubelid jms. Tähtsale kohale tõusis eestlaste mineviku heroiseerimine ja senise negatiivse ajalookäsituse tõrjumine (Karjahärm, Sirk 2001, 292). Ilmekalt esindab uut ajaloopoliitika kontseptsiooni Johan Laidoneri 1938. aastal peetud kõne “Ajalugu ja praegune silmapilk”, mis rõhutab eestlaste kaugelt suuremat rolli minevikus, kui seda seni on arvatud. Laidoneri väitel olid eestlased riiklik rahvas juba Saksa Ordu valitsemise ajal, kui eestlased osalenud riikluse teostamisel samal määral kui Eesti Vabariigis (Laidoner 1995). Sarnast mõtteviisi esindas Jüri Uluots, kes sõnastas 1930. aastatel oma “rahvusliku õigusajaloo kontseptsiooni”, mille järgi Eesti riik ulatub oma poliitilise korralduse peamistes elementides tagasi 13. sajandi eelsesse aega. Uluots tõdeb: “Seega Eesti riik pole mitte noor ega mööduvate sündmuste hiljutine sünnitus, vaid ürgaegadest praeguseni mitmetest ajaloolistest formatsioonidest läbiulatuv ühiskondlik poliitiline moodustis.” (Uluots 1940, 54.)

Sellele Eesti mineviku heroiseerimisele tegi järsu lõpu Teine maailmasõda ja Eesti liitmine Nõukogude Liiduga. Kuigi Nõukogude perioodi ei saa mälutöö vaatenurgast alahinnata, jõudis tollal tehtust rahvuslikku ajalookäsitusse võrdlemisi vähe. Uus puhang rahvusliku mälutöö edendamises saabus 1980. aastate lõpus – 1990. aastate alguses, kui paralleelselt riikluse taastamisega rekonstrueeriti aktiivselt sõjajärelset kultuurimälu. Väikese liialdusega võiks nimetada Eesti Vabariigi taastamist “ajaloolaste vabariigi” ehitamiseks (Tamm 2006). Tundub, et ei kunagi varem ega hiljem pole olnud ajaloolastel etendada sedavõrd mõjukat rolli Eesti ühiskondlikus elus kui 1980. aastate lõpus – 1990. aastate alguses. [3] Terve plejaad vastse vabariigi esimesi juhte oli saanud hariduse Tartu (Riikliku) Ülikooli ajaloo osakonnas ning teeninud oma esimese kuulsuse ajalooliste publitsistidena. 1990. aastate alguses valitses Eestis unikaalne situatsioon, kus ajaloolased olid hõivanud sisuliselt kõik riigi tähtsamad ametikohad presidendist peaministrini ja edasigi. See “ajaloolaste vabariik” hakkas murenema alles 1994. aastal, kui sai otsa Mart Laari esimene valitsusperiood.

Millega seletada seda ajaloo ja ajaloolaste pretsedenditult esiletõusu? Seletusi on kindlasti mitu, ent kaks tunduvad mulle kõige veenvamad. Æhelt poolt oli pikk sovetiaeg põhjustanud avalikkuses selge ajaloonälja, istutanud paljudesse salateadmise, et kusagil on olemas "tõeline ajalugu", mille võltsimise ja varjamisega valitsev reÅ¼iim hoolega ametis oli olnud. See siiras ajaloomusk, veendumus, et minevikku on võimalik talletada ja tutvustada nii "nagu see tegelikult oli", oli kindlasti üks teguritest, mis andis tiivad noorele ajaloolaste põlvkonnale, kellest hiljem kasvas välja riigi uus poliitiline ladvik. Teiselt poolt näen ma ajaloolaste edu panti nende oskuses siduda praegused tegemised möödaniku saavutuste külge, projitseerida oleviku võitlused muistsete sündmuste taustale. Selle retoorika kõige parem näide on kahtlemata edu, mida saatis "uue ärkamisaja" kontseptsioon. Eesti Muinsuskaitse Seltsi algatusel levis see mõiste 1987. aastast alates kulutulena ja on nüüdseks raamatusse raiutud koguni akadeemilise "Eesti ajaloo" viimases köites (Eesti ajalugu VI, 376–379).

Üldises plaanis iseloomustab kogu taasiseseisvumise aega nii poliitilisel kui ka kultuurilisel tasandil restauratsioonidee: ideaaliks seati sõjaeelse Eesti ühiskonna taastamine, seda nii seaduste, omandiõiguste kui ka monumentide ja ajalootõlgenduste näol. Selle käigus fundeeriti 1930. aastatel esialgse kuju saanud Eesti ajaloo üks mõjukamaid "narratiivseid mustreid", mille vaatlemisele järgmiseks suundun.

Rahvusliku narratiivi rajamine: "eestlaste suur vabadusvõitlus"

Nagu ma eespool väitsin, kujutab narratiiv endast kõige olulisemat vahendit, mis hoiab kultuurimälu koos ja tagab erinevate minevikuseikade sidususe. Narratiiv seob kultuurimälu talletatud elemendid üheks tähenduslikuks reaks, andes tulemuseks väikese kogumi narratiivseid mustreid, mis teatud määral mäletavad rahvuse eest. Eesti rahvuslik ajaloonarratiiv on lahutamatu seotud iseseisvuse mõistega. Alates kõige esimestest katsetest Eesti ajalugu liigendada, on seda ikka tehtud seoses vabaduse kaotamise ja võitmisega. Eestlaste ajalugu algab "muistse priiusega", mis eelneb 13. sajandil alanud Saksa–Taani vallutusele, sellele järgneb "700–aastane orjaöö", nagu väidab populaarne kujund, mille juured ulatuvad 19. sajandi keskpaika, siis 1918–1940 uus iseseisvus sõltumatu vabariigi näol, seejärel Saksa ja Nõukogude okupatsioon, millele tegi lõpu iseseisvuse taastamine 1991. aastal. Seda ajaloo liigendamist toetab narratiiv, mis on üles ehitatud erinevate lahingute ja ülestõusude sidumisele üheks suureks võitluseks vabaduse eest, tinglikult võiksime seda narratiivset mustrit nimetada Eesti ajaloo "suureks vabadusvõitluseks", mille sisuks on sajanditepikkune võitlus vabaduse eest ja sakslaste vastu.

"Suure vabadusvõitluse" narratiiv liidab üheks sidusaks looks kõik kultuurimälu talletatud tähtsamad konfliktid sakslastega, alustades 13. sajandi ristisõdadega (mida rahvuslikus ajalookirjutuses nimetatakse muistseks vabadusvõitluseks, vt Selart 2003) kuni 1918.–1920. aasta Vabadussõjani, mida peeti küll bolševike Punaarmeeaga, ent mille seast kultuurimälu on ennekõike esile tõstetud lahingut baltisaksa väeosadega Võnnu all 1919. aasta suvel. Selles narratiivses mustris on kõik varasemad sakslastevastased väljaastumised lõppenud küll kaotusega, ent need olid vaid ajutised, ja Võnnu all saavutati viimaks "suure

vabadusvõitluse" üldvõit. See narratiivne muster on avatud iseloomuga, mis tähendab, et sellesse võib mahutada väga mitmeid konflikte. Kultuurimälus kõige suurema kaaluga on neist viis: Madisepäeva lahing, kus eestlaste vägi sai lüüa saksa ristsõdijatelt (1217), Jüriöö ülestõus, kus ülestõusnud eestlased surus maha Saksa Ordu (1343), Mahtra sõda, kus mõisnikele vastuhakanud talupojad sunniti alistuma tsaari karistussalklaste poolt (1858), ja Võnnu lahing, kus Eesti sõduritel õnnestus puruks lüüa Balti *Landeswehr* (1919).

"Suure vabadusvõitluse" narratiiv kujuneb välja tasapisi, saades esialgse kuju vabariigi rajamisega. Siis on saavutatud vajalik lõpp-punkt, mis lubab minevikusündmused tagasivaateliselt ühele juhtlõngale taandada. Noodi annab kätte Eesti Maapäeva Vanemate Nõukogu "Manifest kõigile Eestimaa rahvastele", mille väljakuulutamist Tallinnas 24. veebruaril 1918 peetakse teadupärast Eesti Vabariigi sünniks. Manifest algab sõnadega: "Eesti rahvas ei ole aastasadade jooksul kaotanud tungi iseseisvuse järele. Põlvest põlve on temas kestnud salajane lootus, et hoolimata pimedast orjaööst ja võõraste rahvaste vägivaldavalitsusest veel kord Eestis aeg tuleb, mil "kõik piirud kahel otsal lausa löövad lõkendama" ja et "kord Kalev koju jõuab oma lastel õne tooma". Nüüd on see aeg käes." (Riigi Teataja, nr 1, 27.11.1918). Manifesti kalevipoeglikus käsituses on Eesti ajalugu jõudnud iseseisvumisega oma loogilise lõpuni, eelmiste sajandite sündmused on leidnud viimaks oma tõelise tähenduse.

Lõplikult kinnistub see narratiivne muster 1930. aastatel. Siis juurutatakse riiklikult arusaam, et muistse vabadusvõitluse lahingud jätkusid Jüriöö tulede kumas, elavnesid taas Mahtra rahutustes ning leidsid oma võiduka lahenduse Võnnu lahingus. See konstruktsioon saab oma ametliku kuju 1934. aastal Võnnu lahingu kuulutamise riiklikuks pühaks. Järgmisel aastal ilmunud brošüür, kus kirjas riiklikud juhtnöörid uue püha tähistamiseks, teatab ühemõtteliselt: "Võidupühal 23. juunil pühitseme kõigepealt eesti rahva mitmekümne sugupõlve visade rahvuslike püüete ja unistuste täideminekut. (...) Lembitu päevil alanud lakkamatu võitlus eesti rahva olemasolu ja poliitilise vabaduse eest kestis läbi aastasadade, Ordu, Roots, Vene okupatsiooniaegade ning lõõmendas jüriöö tulede, Toomapäeva õudustes, Pühajärve, Mahtra ja Anija vastuhakkudes." (II Võidupüha ... 1935, 7.) Täpselt samu sõnu pruugib Konstantin Päts oma läkituskirjas III võidupühaks 1936. aastal: "Täna, Võidupühal, 23. juunil, pühitseme meie Eesti rahva mitmekümne sugupõlve visade rahvuslike püüete ja unistuste täideminekut." (Päts 1936, 2.) Uuest riigipühast soovetakse teha noore riigi kodanikureligiooni üks alustala, tsiteeritud 1935. aasta brošüüris rõhutatakse: "Ei jätku sellest, et Võnnu võit on saanud rahvuslikuks pühaks, mida peetakse üle kogu maa. *Tema tähendus*, ajaloolise õnnetuse heakstegemine ja lõplikult vabaduse kättevõitmine, *peab saama mõistetavaks igale inimesele, igale lapsele, niisamuti nagu mõistetakse jõulupühade tähendust*. Selle mõistmise alusel tuleb kasvatada noorsugu julgetele tegudele, nagu neid tegid meie esivanemad pikas võitluses oma vabaduse eest või nagu neid tegid meie sõdurid Vabadussõjas, ning mis said oma haritipu Võnnu all." (II Võidupüha ... 1935, 19–20.)

Huvitav on märkida, et kui 1930. aastate arusaamas lõpetas Võnnu lahing sajanditepikkuse vabadusvõitluse sakslaste vastu, siis 1940. aastatel tehti katse seda võitlust pikendada. Pean silmas Eesti kirjameeste ja sõdurite vastavaid ponnistusi Nõukogude rindel ja tagalas Teise

maailmasõja aegu. Kõige kirglikumalt kaitses seda arusaama Hans Kruus, kelle lugematud kõned ja kirjutised 1940. aastate esimesel poolel olid kõik kantud soovist haakida tänased võitlused Lembitu ja Jüriöö mässajate kangelastegude külge. 6. detsembril 1942. aastal Moskvast peetud kõnes, mis kandis iseloomulikku pealkirja “Eesti rahva põline võitlus saksa sissetungijate vastu jätkub Suures Isamaasõjas”, kiitis Kruus eestlaste vaprust saksa rüütlite vastases võitluses ja kinnitas, et selle võitluse “tulikiri on jäänud püsima eesti rahvale läbi sugupõlvade, elulisena, julgustavana ja õhutavana, on püsinud, sest et püsima jäi vaenlane, sama vaenlane, kellele avas tee 13. sajandi esimese kolmandiku röövrüütel, samasugune metsik ja vägivaldne hävitaja ja orjastaja, nagu tema praegune haakrististatud järglane” (Kruus 1943, 27). Jüriöö ülestõusu 600. aastapäevaks valminud brošüüris leiab seesama mõtte sama värvikat väljendust: “Meie võitluses elavad edasi meie mehiste ja vaprate esivanemate võitlused tollest hetkest peale, millal tungis meie kodumaa pinnale hävitust, alandust ja orjastust toova esimese saksa sissetungija nurjatu jalg.” (Kruus 1943, 3.) Jüriöö juubel elustas nii rindel kui ka tagalas hämmastava jõuga rahvusliku ajaloomälu süvakihid ja lubas tänased võitlemised üle kanda muistsete sündmuste universaalsele foonile.

“Suure vabadusvõitluse” narratiivi puhul tuleb toonitada, et selle konstrueerimise juures ei olnud kõige aktiivsemad mitte ajaloolased ega poliitikud, vaid kirjanikud. Selle narratiivse mustriga kõige kuulsusrikkamad episoodid – muistne vabadusvõitlus, Jüriöö ülestõus ja Mahtra sõda – on sellises tähenduses ja sellise nime all kultuurimällu sööbinud tänu belletristide loometööle, kelle nägemusi on hiljem ajaloolased silunud ja täpsustanud. Lisaks rohketele romaanidele ja jutustustele muistse vabadusvõitluse erinevate episoodide kohta, võlgneb ennekõike Jüriöö ülestõus oma prominentse koha eestlaste kultuurimälus Eduard Bornhöhe (1862–1923) ajaloolisele jutustusele “Tasuja” (1880), mis tutvustas esimest korda eesti keeles seda 1343. aasta talupoegade ülestõusu. Bornhöhe leidis endale peatselt rohkeid järgijaid, seetõttu muutus Jüriöö ülestõus üheks eesti ajaloolise ilukirjanduse kõige populaarsemaks teemaks (Tamm 1998). 1858. aasta kevade lõpul – suve algul Mahtras aset leidnud talurahvarahutused olid üks lüli ulatuslikumas talurahvaliidumises, mis sai alguse aprilli lõpul Vaivara kihelkonnas praeguse Läti alal, laienes suvekuudel paljudesse Eestimaa piirkondadesse ning kestis üksikutes Eestimaa kubermangu mõisates kuni septembri lõpuni. Ometi on just rahutused Mahtras eestlaste kultuurimälus eriti tähenduslikud. Selle põhjusi tuleb vähimagi kahtluseta otsida Eduard Vilde menukast romaanist “Mahtra sõda”, mis hakkas ilmuma 1902. aastal ajalehe “Teataja” joonealusena ja figureerib tänaseni kooli kohustusliku kirjanduse nimekirjades (Lust 2003). Alahinnata ei saa samuti kirjanike rolli Vabadussõja heroiseerimises. Paljude teoste seast tuleb eriti esile tõsta Albert Kivikase romaani “Nimed marmortahvil”, mille elujõudu tänapäeval näitas 2002. aastal selle ainetel valminud menukas film (režiissöör Elmo Nüganen).

Tähelepanuväärne on seegi, et rahvuslikult meelestatud ajalookirjandus oli müütilise vabadusvõitluse viimase etapi, Võnnu lahingu peamisi innustajaid. See oli esimene lahing, kus tänu kirjanduslikele eeskujudele oldi oma ajaloolisest missioonist teadlikud ja kus püüti heastada mineviku lüüasaamisi. Jaan Tõnisson kuulutas kõhklemata Mahtra sõja Vabadussõja eellahinguks (Paidla 1995, 7). Sama lennukalt seoti sõda *Landeswehr*’i vastu Bornhöhe jutustuse eeskujuga. Väga ilmekas on Jaan Roosi tunnistus: “Isiklikult äratas “Tasuja” minus heroilisustunnet ja rahvuslikku tunnet vaenuna rahva ülekohtuste rõhujate

vastu. Teose mõju süvendasid eriti pildid. Hiljem “Mahtra sõda” lugedes süvenes viha veelgi. Võib üldiselt öelda, et ajaloolisil teoseil on olnud määratu mõju meie rahvasse, nad on äratanud latentsesse olekusse tardunud ülekohtutunde. *Landeswehr*’i sõjast osavõtjad jutustavad, millise ürgjõulise vaimustuse ja elevusega sõditi, kuidas seal vallandus sajandite metsik viha. See ürgvaimustus ja –viha, mis oli kasvanud ajaloolise kirjanduse mõjul, otsustas *Landeswehr*’i võitmise. Äæhel minu kodukihelkonna mehel, kes langes Võnnu lahingus, leiti taskust “Tasuja”. See on sümboolne.” (Palm 1935, 171.) Kasutades Heinrich Heine kujundit, võime tõdeda, et “Tasuja” oli muutunud eestlastele “kaasaskantavaks isamaaks”.

Rahvusliku narratiivi etendamine

Kultuurimälu ei toimi aga ainult tekstide toel, väga oluline on kultuurimälu rituaalne ja performatiivne tahk. Briti antropoloog Paul Connerton nendib tabavalt, et rahvuse juhtnarratiiv “on midagi enam kui jutustatud lugu, see on esitatud kultus. Minevikupilti, isegi kui see on narratiivse mustri vormis, kantakse edasi ja kinnistatakse rituaalsetes toimingutes” (Connerton 1989, 70). Eesti rahvuslik narratiiv omandas õige pea performatiivse iseloomu erinevate tähtpäevade ja rituaalide tõttu. Kõige olulisem pööre oli kindlasti Võnnu lahingu kuulutamine riiklikuks võidupühaks 1934. aastal. See leidis aset vaid mõned nädalad enne Pätsi ja Laidoneri riigipööret, nemad asusid aktiivselt uut püha ja sellega seotud rituaale juurutama. 1936. aastal teatas president Päts oma võidupüha läkituses: “Iseseisvuse võitlus oli Eesti suurim rahvuslik ühisakt. 23. juunil, Võidupühal, pühitseme Eesti rahva liitumist rahvuseks, ühise tahte tagasitulekut, Eesti rahva moraalset uuestikujunemist, mis sai alguse Vabadussõjas.” (Päts 1936, 2.) Väga leidlikult jaanipäeva eel tähistatav võidupüha liitus eestlaste traditsioonilise suvepühaga, millele aitas veelgi kaasa uus tava süüdata võidutule tõrvik, mida kanti laiali üle Eesti ja millega süüdati järgmisel päeval jaanitule lõkkes. Sellega loodeti panna alus uuele rahvuslikule rituaalile, nagu tunnistab 1937. aastal üks võidupüha korraldajatest Leo Kalmet: “Põline jaanitulede põletamine ja vastselt loodud võidutulede süütamise tseremoonia on kõigi eelduste kohaselt nagu loodud ühte sulama suureks, ilusaks, avara sisuga rahvuslikuks traditsiooniks.” (Kalmet 1937, 23.) Nagu juba eespool nägime, pidid uus tähtpäev ja sellega seotud rituaalid muutuma üheks noorsoo ajaloonägemuse tähtsamaks innustajaks ja kujundajaks. Kindral Aleksander Tõnisson toonitas seda aspekti väga selgesõnaliselt oma sõnavõtus Tartus 23. juunil 1934: “Suurte võitluste meeldetuletus on tarvilik, et võrsuvatki põlve sangarlikus vaimus kasvatada. Seks otstarbeks on nüüd loodud eri päev – võidupüha. Olgu see püha usu süvendajaks meie kuulsa tuleviku vastu.” (Postimees, 24.06.1934, tsiteeritud Brüggemann 2003, 139.)

Kuid veel enne võidupüha sisseseadmist olid avalikkuses maha peetud vaidlused Jüriöö ülestõusu tähistamise üle riikliku pühana. Esimest korda hakati Jüriöö ülestõusu mälestamiseks pidama rongkäike ja kõnesid 1920. aastate lõpul, millest kiiresti kasvas välja soov kirjutada see sündmus sisse riiklikku mälestuskalendrisse. Jüriöö tähistamise üle puhkes seejärel ajakirjanduslik debatt, kus ühed pidasid kunagist mässu “suureks peksasaamise päevaks” ja kristliku jüripäeva ausse tõstmist kohatuks, teised nägid aga Jüriöö ülestõusus eestlaste kangelaslikku väljaastumist Saksa rõhujate vastu, mis

lööasaamisest hoolimata kandis vilju sadu aastaid hiljem. Viimase seisukoha võtab hästi kokku 1929. aastal ajalehes Vaba Maa (10. mai) ilmunud artikkel: "Keegi ei salga seda, et Jüriööle järgnenud võitlused eestlastele *nii pea* soovitud tagajärgi ei andnud. Alles 576. aasta pärast oli võit käes, siis alles teostus see Võnnu ajaloolises lahingus, mida *meie* sivanemad suurejooneliselt alustasid *Jüriöö!*" (Autori rõhutused.) 1931. aastal Tallinnas jüriöö pühitsemist korraldava organisatsioonidevahelise toimkonna ülesandel üllitatud brošüür rõhutab seda aspekti eriti – Jüriöö ülestõus ja Vabadussõda on siin üheselt sõltuvusse seatud. Samas teoses avatakse ühtlasi väga selgelt jüriöö tähistamise performatiivne tähendus: "Et Jüriöö tulede kuma meid kõiki ühendab – selles peitubki meie Suure Võitluse Öö pühitsemise tõeline mõte – see ühendab meid kõiki jälle üheks rahvuseks, kes valmis alati jätkama võitlust oma iseseisvuse eest." (Jüriöö ... 1931, 24.) Siiski ei saanud Jüriöö ülestõusu toetajaid edu ja püha jäigi riiklikku kalendrisse sisse kandmata. Samas ei minetanud Jüriöö ülestõusu regulaarne meenutamine oma tähtsust, veel tänapäevalgi hoitakse Jüriöö mälestust kõrgel, mille kõige parem näide on Tallinnas asuv Jüriöö park, kus põleb regulaarselt tuli ja peetakse avalikke üritusi. Unarusse pole jäetud teisigi "suure vabadusvõitluse" tähtsaid episoode. Näiteks avati 1933. aastal pidulikult suurejooneline Mahtra sõja monument, millele järgnes 1970. aastal Mahtra sõja muuseumi asutamine, mis tegutseb uue nime all tänaseni. Regulaarselt on peetud läbi aastakümnete Mahtra sõja konverentse ja muid avalikke üritusi, eriti seoses erinevate juubelisündmustega.

Kokkuvõtteks

Alustasin episoodiga Tartu Ülikooli politoloogia osakonna vastuvõtuvestlusel, kus noor tudengikandidaat ei suutnud otsustada, kas Eesti riik on noor või vana. Sellesama osakonna asutaja, emeritprofessor Rein Taagepera on hiljuti tunnistanud omaenda analoogset nõutust lapsepõlves. Meenutades oma esimesi mälu pilte sõjaeelsest Eesti poliitikast, tunnistab Taagepera, et tollal "oli riigil selgesti president, riigi enda kestvusest ei saanud aga hästi aru. Vabadusvõitlus, mis riigini viis, paistis olevat olnud väga ammu ja ometi mu vanemate eluajal, aga igal juhul sakslaste vastu. [...] Ja segi olid mul muistne vabadusvõitlus ning Vabadussõda. Aga et ka Vabadussõda peeti sakslaste vastu, see polnud mingi kuueaastase isiklik segadus. Ametlik joon oli rõhutada paarinädalast landesveeri sõda rohkem kui aastapikkust heitlust Venemaa haarde vastu." (Taagepera 2007, 1693–1694.) Taagepera tunnistus räägib selgelt, kui edukalt oli uus rahvuslik narratiiv suurest saksavastasest vabadusvõitlusest asunud kujundama eestlaste minevikutaju.

Iga riik püsib minevikupärandil, mille tundmine ja etendamine on selle riigi "kodanikureligiooni" (kui kasutada seda Rousseau vermitud mõistet 18. sajandist) oluline komponent. Riik, mis on kindlustanud oma iseseisvuse, peaks julgema hinnata kriitilise pilguga neid lugusid, mis ta on oma sünniloost meisterdanud. Eesti rahvuse järjepidevus pole mitte ajalooline tõsiasi, vaid kultuuriline konstruktsioon. See tugineb esmajoones narratiivsele loogikale, kus eelnev seletab järgnevat. Alates Eesti ärkamisajast, ent peaaesjalikult Eesti Vabariigi asutamisest, on edasi kantud ja kinnistatud arusaama "eestlaste suurest vabadusvõitlusest", mis sai alguse ristsõdijate saabumisega Väina jõe suudmesse ja lõppes *Landeswehr* i tagasilöömisega Võnnu all. Veel meie tänane ajalooõpetus koolides tugineb osaliselt sellele mõjukale Eesti ajaloomälu narratiivsele mustriks. Selle mustri

teadvustamine ja kriitiline eritlus on kahtlemata oluline ülesanne, mis seisab meil ajaloolaste ja kodanikena alles ees. Tõenäoliselt loob see ühtlasi viljakamad eeldused võimalike "mälu konfliktide" vältimiseks, mis Eesti ühiskondlikku arengut on viimastel aastatel iseloomustanud. Oma ajalugu oleme viimastel aastatel varasemast paremini tundma õppinud, nüüd tuleks meil õppida tundma meie ajalooliste teadmiste päritolu ja kujunemisloogikat.

Kasutatud kirjandus

Assmann, A. (1993). Arbeit am nationalen Gedächtnis. Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee. Frankfurt–am–Main: Campus.

Assmann, A. (2003). Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München: C. H. Beck

Assmann, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. – New German Critique, Vol 65, pp 125–133.

Assmann, J. (1997). Moses the Egyptian. The Memory of Egypt in Western Monotheism. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press.

Assmann, J. (1999). Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München: C. H. Beck.

Brüggemann, K. (2003). Võidupüha. Võnnu lahing kui Eesti rahvusliku ajaloo kulminatsioon. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 131–142.

Burke, P. (2006). Ajalugu kui ühiskondlik mälu. – P. Burke. Kultuuride kohtumine. Esseid uuest kultuuriajalooost. Tallinn: Varrak, lk 52–69.

Connerton, P. (1989). How Societies Remember? Cambridge: Cambridge University Press.

Duby, G. (1973). Le dimanche de Bouvines. Paris: Gallimard.

Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni (2005). Tartu: Ilmamaa.

Gadamer, H.–G. (1997). Mõjutusajaloo printsiip. – Filosoofilise hermeneutika klassikat. Tartu: Ilmamaa, lk 195–205.

Halbwachs, M. (1997). La mémoire collective. Edition critique établie par Gérard Namer. Paris: Albin Michel.

Hurt, J. (1879). Pildid isamaa sündinud asjust. Tartu.

Jüriöö. 1343 (1931). Tallinn: Kalevlaste Ühing.

Kalmet, L. (1937). Võidupüha sisustamisest. – Võidupüha pidustused Tallinnas 1937. Tallinn: Tallinna Võidupüha Korraldav Komitee.

Karjahärm, T., Sirk, V. (2001). Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo.

Koselleck, R. (2002). Concepts of Historical Time and Social History. – R. Koselleck. The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts. Stanford, CA: Stanford University Press, pp 115–130.

Kruus, H. (1943). Eesti ajalugu saksa fašismi vastu. Moskva.

Kruus, H. (2005). Ärkamisaja pärandus Eesti ajaloo uurimisele. – H. Kruus. Eesti küsimus. Tartu: Ilmamaa, lk 122–133.

Laidoner, J. (1995). Ajalugu ja praegune silmapilk. Johan Laidoneri kõne Tartumaa rahvus- ja noortepäeval 6.1.1938. – Poliitilise mõtte ajaloost Eestis aastatel 1930–1940. Dokumente ja materjale. Koost J. Valge, A. Pajur. Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituut, lk 154–159.

Liiv, O. (1938). Eesti ajaloo uurimise sihist ja sisust. – Akadeemia, nr 5, lk 299–303.

Lust, K. (2003). Mahtra sõda. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 121–130.

Nora, P. (1992). Comment écrire l'histoire de France? – P. Nora (dir.). Les lieux de mémoire, III: Les France, 1: Conflits et partages. Paris: Gallimard, p 11–32.

Olick, J. K., Robbins, J. (1998). Social Memory Studies. From “Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. – Annual Review of Sociology, Vol 24, pp 105–140.

Paidla, A. (1995). Mahtra muuseum 25. Rapla.

Palm, A. (1935). Ärkamisaja olustiku- ja ideeproosa ning ajalooliste jutustiste osatähtsus rahva elus. – Raamatu osa Eesti arengus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Pettai, V. (2007). Ühe poliitilise doktriini konstruktsioon: õiguslik järjepidevus Eesti taasiseseisvumispoliitikas. – Vikerkaar, nr 1–2, lk 152–161.

Pöldmäe, R. (1988). Noor Jakob Hurt. Tallinn: Eesti Raamat.

Päts, K. (1936). Riigivanema läkituskiri III Võidupühaks. – Koguteos Võidupüha. Tallinn: Eesti Lipu toimikond.

Rüsen, J. (2000). Ajaloolise mõtestamise struktuurid. – M. Kivimäe. Ajaloomõtlemise kolm strateegiat ja nende dialoogisuhted minevikuga (R. Koselleck – J. Rüsen – E. Nolte). Historismi muutumise, arendamise, ületamise probleemid. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, lk 156–164.

Selart, A. (2003). Muistne vabadusvõitlus. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 108–120.

Taagepera, R. (2007). Määravad hetked. – Looming, nr 11, lk 1681–1698.

Tamm, M. (1998). Jüriöö–tekst eesti kultuuris. – Looming, nr 3, lk 401–411.

Tamm, M. (2003). Monumentaalne ajalugu. Mida me mäletame Eesti ajaloost? – Vikerkaar, nr 10–11, lk 60–68.

Tamm, M. (2006). “Vikerkaare ajalugu”? Märkmeid üleminekuaja Eesti ajalookultuurist. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 136–143.

Tamm, M. (2007). Kuidas kirjutatakse ajalugu? Intervjuuraamat. Tallinn: Varrak.

II Võidupüha 23. juunil 1935. Kava, põhimõtteid, materjale (1935). Tallinn: Võidupüha Pühitsemist Korraldav Komitee.

Uluots, J. (1940). Eesti riik ajalooliselt vaatepunktilt. – ERK, nr 2, lk 49–54.

Vahre, S. (1994). Die Geschichtskunde und die Historiker in Estland in den Kritischen Jahren 1918/1919 und 1987/1989. – Journal of Baltic Studies, Vol 25, No 2, pp 147–152.

Wertsch, J. V. (1997). Narrative Tools of History and Identity. – Culture and Psychology, Vol 3, No 5, pp 5–20.

Wertsch, J. V. (2002). Voices of Collective Remembering. Cambridge: Cambridge University Press.

Wertsch, J. V. (2004). Specific Narratives and Schematic Narrative Templates. – P. Seixas (ed). Theorizing Historical Consciousness. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, pp 49–61.

[1] Olen kasutanud oma varasemaid töid selles vallas: Tamm 1998, 2003, 2006. Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teema SF0402739s06 raames.

[2] On huvitav, et Assmann ei viita oma töödes Hans–Georg Gadamerile, kelle “mõjutusajaloo” (*Wirkungsgeschichte*) kontseptsioon on väga sarnane Assmanni “mäluajaloo” kontseptsiooniga. Vt Gadamer 1997.

[3] Mõistagi leiab mõningaid pretsedente Eesti omariikluse algaegadest ja Nõukogude anneksiooni päevilt. On huvitav, et Sulev Vahre (1994) tegi juba üleminekuajal katse võrrelda ajaloolaste rolli Eesti ajaloo murdeperioodidel 1918–1919 ja 1987–1989.